

Ks. prof. dr hab. Zdzisław Janiec
Wydział Teologii KUL Jana Pawła II
Instytut Liturgiki i Homiletyki
Ul. Powstańców Śląskich 67 D
01 - 355 Warszawa
Tel: 660-523-743

RECENZJA

rozprawy doktorskiej księdza mgra lic. Michała Marczaka pt. *Tajemnica życia wiecznego w napisach i symbolach funeralnych z terenu Dekanatów Łochowskiego i Węgrowskiego*, napisanej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie pod kierunkiem o. prof. dra hab. Grzegorza Bartosika OFMConv, Warszawa 2011. Wydruk komputerowy ss. 322.

WSTĘP

Człowiekowi nieustannie towarzyszą, nieodłączne ludzkiej kondycji, pytania: czym jest śmierć, jaka jest jej natura, czy w chwili zejścia z tej ziemi człowiek zostaje unicestwiony, czy śmierć jest dla niego katastrofą i klęską stawiającą go wobec absurdu. Na te pytania, w ciągu wieków, udzielają odpowiedzi nauki filozoficzne i teologiczne. Z drugiej strony, obok pytań o śmierć, rodzą się pytania o istnienie człowieka po śmierci, o „jakiś” zbawienie, o „jakaś” nieśmiertelność. W odpowiedzi na wszystkie te pytania niewystarczające są - choć niezbędne - filozoficzne dociekania. Konieczne jest więc rozpatrywanie tych kwestii na płaszczyźnie teologii oraz wiary. Istnieje zatem potrzeba takiej refleksji i odkrycia kodu ludzkiej egzystencji. Do pogłębienia problemu śmierci i życia wiecznego mogą się przyczynić wyniki badań teologicznych dotyczące zagadnień eschatologicznych. Zainteresowanie nimi jest dzisiaj bardzo żywe zarówno w kręgach teologów niekatolickich, jak i katolickich (por. J. Decyk, *Eschata w oficjum za zmarłych Liturgii Godzin*, Warszawa 2003, s. 9-10).

Tej ważnej problematyce wychodzi na przeciw rozprawa doktorska księdza mgra Michała Marczaka. Stanowi ona bez wątpienia istotne opracowanie nie tylko dla nauki, ale i dla pielęgnowania rozwoju czci zmarłych i troski o nich. Przedłożona do oceny dysertacja to bardzo udana próba wieloaspektowego przedstawienia kultu zmarłych. O niewątpliwej wartości pracy świadczy jej interdyscyplinarność, o czym traktują podejmowane w pracy wątki teologiczne, filozoficzne, antropologiczne i socjologiczne (s. 26). Autor nie ograniczył się jedynie do aspektu teologicznego, biblijnego, filozoficznego, eschatologicznego czy historycznego, ale swoją kwerendę wzbogacił o istotne elementy pastoralne (zob. s. 224-238). Doktoranta z pewnością predestynują do podejmowania tej tematyki nie tylko ukończone studia specjalistyczne z dogmatyki, ale również osobiste doświadczenie religijne i duszpasterskie. Praca powstała na seminarium naukowym z teologii dogmatycznej, prowadzonym przez o. prof. dra hab. Grzegorza Bartosika, któremu należą się słowa wielkiego uznania za merytoryczną opiekę nad Doktorantem.

I. OPIS ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Autor dysertacji podjął się bardzo trudnego, a zarazem ważnego opracowania tematu. Dotyczy on tajemnicy życia wiecznego w napisach i symbolach funeralnych z terenu dekanatów Łochowskiego i Węgrowskiego. Niniejsza rozprawa składa się z tekstu liczącego 322 strony formatu A4. W jej strukturę wpisują się: spis treści, wykaz skrótów, bibliografia, wstęp, pięć rozdziałów, zakończenie i dwa aneksy.

We **wstępie** rozprawy ksiądz licencjusz wyjaśnia pojęcia dotyczące omawianej problematyki. Podstawowe terminy to: epitafia, epigramy, inskrypcje oraz symbole funeralne.

Przedstawiając *status quaestionis* podjętej tematyki, Autor problem rozprawy przedstawił w formie pytania: jak wyrażona jest wiara w życie wieczne na badanym obszarze na podstawie inskrypcji i symboli funeralnych? Po przedstawieniu tezy doktorskiej, Autor poinformował o materiale badawczym (inskrpcje, epitafia, epigramy i komentarze) wskazując przy tym na źródła, Dokumenty Kościoła i opracowania. Również zostały zaprezentowane wykorzystane w pracy metody badawcze. Po koniecznych procedurach wstępu, liczącego 7 stron (s. 23-30), Doktorant przystąpił do opracowania podjętego tematu w pięciu rozdziałach. W **I rozdziale** zatytułowanym *Człowiek w poszukiwaniu życia wiecznego* ukazał człowieka powołanego do życia wiecznego. Autor, w oparciu o przesłanki kulturowo-filozoficzne oraz wizje żydowsko-chrześcijańskie, dość szczegółowo i przejrzyście zaprezentował ludzkie poszukiwania tyżące życia pozagrobowego. **Rozdział II**, zatytułowany *Wiara w życie wieczne*, jest zbiorem nagrobnych inskrypcji traktujących o prawdzie wiary w transcendentną rzeczywistość. Treści w nim zawarte skoncentrowane są na nadziei, prawdzie o zmartwychwstaniu ciał oraz prośbach wstawienniczych do Maryi i Świętych. W **III rozdziale**, noszącym tytuł *Czysto ludzkie przeżywanie tajemnicy śmierci*, w oparciu o zgromadzone epitafia, Autor ukazał przeżywających żałobę po stracie najbliższych. Inskrypcje nagrobne nie ogniskują się na wierze w życie wieczne, lecz wyrażają ludzkie stany spowodowane utratą najbliższych. Do zebranych epitafiów ksiądz Doktorant odniósł się dość krytycznie odnajdując w nich błędy teologiczne. Kolejny - **IV rozdział**, nazwany *Obraz Boga Ojca i Jezusa Chrystusa*, traktuje na podstawie inskrypcji o atrybutach Boga Ojca i Jezusa Chrystusa. Boskie Osoby, jak zauważył Autor, ukazane zostały na epitafiach pozytywnie. Widnieją na nich wyróżniające się przymioty Boga, do których należą: miłość i miłosierdzie, sprawiedliwy Sędzia oraz Pan życia i śmierci. Zdecydowana większość inskrypcji nagrobnych odnosi się do Jezusa Miłosiernego z aktem strzelistym: „Jezu, ufam Tobie”. Ostatni, **(V) rozdział**, poświęcony *Duszpasterstwu osób przeżywających śmierć bliskich*, ma wymiar praktyczny. Zawiera wskazania pastoralne dotyczące posługi w obliczu śmierci i przygotowania pogrzebu, ceremonii żałobnej oraz sugestie duszpasterzy w sprawie budowania grobowców, naznaczania inskrypcji i symboli funeralnych będących wyrazem kultury eschatologicznej.

Godne podkreślenia jest, iż każdy rozdział posiada jasne wprowadzenie i konkretne podsumowanie. Zaś w **zakończeniu** opracowania, liczącym cztery strony (s. 245-249), ksiądz Marczak ukazał zasadnicze osiągnięcia przeprowadzonego studium. Zaprezentowane wnioski w piętnastu punktach są merytoryczne i zgodne z kształtem dysertacji. Bardzo interesującym, pracochłonnym i cennym dla eschatologii są **dwa aneksy**. Pierwszy (s. 251-

270) zawiera bardzo szczegółowy wykaz napisów funeralnych i rejestr parafialnych cmentarzy (s. 271-314), drugi zaś prezentuje zdjęcia wybranych nagrobków bądź tablic pamiątkowych (s. 315-322).

II OCENA NAUKOWA WARTOŚCI ROZPRAWY

Z rozprawy doktorskiej można wnioskować, że jej Twórca opanował teologiczny warsztat naukowy z teologii dogmatycznej i że opracował podjęty temat umiejętnie i z dużą inwencją.

1. Aspekt formalny dysertacji

Treść pracy odpowiada tematowi określoneemu w tytule. W strukturze rozprawy zauważa się poprawne wnioskowanie, widoczne w logicznym powiązaniu treści poszczególnych rozdziałów. Dzięki temu dysertacja jest przejrzysta. Walory te sprawiają, że lekturę tę czyta się lekko, a z każdą stronką rośnie zainteresowanie jej treścią. We **wstępie** pracy zawarte są podstawowe elementy, które powinny się znaleźć w rozprawach o standardzie naukowym. Pomimo to rodzą się wątpliwości, czy słuszne jest stwierdzenie Autora zawarte we wstępie (s. 23), na temat formowania się wiary w „rzeczy ostateczne”. Dzisiaj mówi się „wydarzeniach paschalnych”, np. śmierć nie jest rzeczą, lecz wydarzeniem paschalnym itp.

Bibliografia, w miarę starannie skonstruowana, jest obszerna i właściwie usystematyzowana według jasnego i jednolitego kryterium klasyfikacyjnego. Została ona podzielona na: źródła, dokumenty Kościoła i opracowania. Dla przejrzystości zestawu bibliograficznego, skoro jest literatura pomocnicza, to należałoby stworzyć literaturę przedmiotu. Bowiem jedna i druga kategoria mieści się w opracowaniach. Według recenzenta, zabrakło też części poświęconej netografii, ponieważ Autor odwołuje się również do stron internetowych. W zestawie bibliograficznym znajdują się przede wszystkim pozycje kluczowe i priorytetowe, ale również publikacje drugorzędne. Opisywana bibliografia została przez księdza Michała nie tylko zgromadzona i usystematyzowana, ale przeczytana, skutecznie przyswojona i przemyślana, na co wskazuje styl syntetyczny pracy.

Struktura pracy nie budzi zastrzeżeń, jest przejrzysta, koherentna, podporządkowana głównemu **problemowi**. Autor w rozwiązaniu tezy doktorskiej zastosował metody właściwe dla nauk teologicznych z szczególnym uwzględnieniem metody transcendentno-antropologicznej. Szkoda tylko, że o innych metodach Autor tylko wspominał nie opisując ich szerzej i dokładniej. Wszystkie zaś etapy badawcze inteligentnie połączył, co nadało dysertacji wewnętrzną spójność i dynamizm. Na słowa uznania zasługuje **zakończenie** rozprawy, które jasno określa rozwiązanie tezy doktorskiej, a czego wyrazem są konkretne wnioski. Na szczególne wyróżnienie zasługują zamieszczone w **aneksach** tabele i wykresy przedstawiające dane socjologiczne. Są one dla dysertacji przydatne i dobrze dopełniają jej treść.

W aspekcie formalnym pracy, zauważono **drobne potknięcia**, co wcale nie znaczy, iż umniejszają one naukowy walor opracowania. **Przypisy** są wykonane starannie i są różnorodne. Mają charakter wyjaśniający i dygresyjny, dzięki którym Autor mógł wykazać

erudycję i wiedzę szerszą, niż jedynie ta zaprezentowana w tekście. Niemniej jednak zdarzają się w nich drobne usterki, np. zob. poniższe przypisy.

W zapisie przecinkowym w przypisach skrót dotyczący numeru tomu winien mieć zapis cyfrą rzymską, a nie arabską. Zob. przypisy: 27, 246, 541, 552, 568, 572, 584, 607, 635, 652, 656, 658, 733, 735, 784.

Przy cytowaniu czasopism nie piszemy w: lecz dajemy cudzysłów. Zob. przypisy: 222 (w OsRomPol240), 232, 482, 588, 643, 675, 709, 716.

Strona zewnętrzna studium zasługuje na uznanie. Dysertacja została także estetycznie wydana od strony edytorskiej. Pod względem językowym praca została napisana poprawnie. Autor posługuje się dobrą polszczyzną, co ułatwia odbiór treści opracowania.

Stwierdza się dobry i staranny wydruk komputerowy, chociaż zdarzają się drobne usterki **ortograficzne, gramatyczne, interpunkcyjne** i tzw. „literówki”. Zobacz poniżej:

- jest na karcie tytułowej: dekanatu Łochowskiego i Węgrowskiego, powinno być: dekanatów Łochowskiego i Węgrowskiego,
- jest: w żłobie (s. 29), powinno być: żałobie,
- jest: religia (s.35), powinno być: religią,
- jest: nauczanie (s.37), powinno być: nauczania,
- jest: warszawa (s.42, przypis 86), powinno być: Warszawa,
- jest: wyrażenie: „jest pod wpływem matki” (s.81), jest w zdaniu powtórzone dwukrotnie,
- w tekście bieżącym (s.100) jest zmierzyć (przypis górny 304), brakuje kropki na końcu zdania,
- jest: Te słowa Jezusa była (s.113), powinno być: Te słowa Jezusa były,
- w dolnym przypisie nr 358 brakuje kropki,
- jest: w Tenże (przypis 468), powinno być: w: tenże,
- jest: koniczności (s.172), powinno być konieczności,
- jest: takim słowami (s.194), powinno być: takimi słowami,
- jest: który przeszli (s.196), powinno być: którzy przeszli,
- jest: Łomże (przypis 680), powinno być Łomża,
- jest: Boga każde życie (s. 222), powinno być: Boga o każde życie.

Niewielkie uchybienia stylistyczne i interpunkcyjne, nie wpływają na obniżenie ani wartości merytorycznej, ani wartości formalnej rozprawy. Powyższe uwagi recenzent uczynił z myślą o przyszłej książkowej edycji!

Z niniejszego studium wynika, że ksiądz Michał przedstawił zagadnienie poprawnie, objawiając swą szeroką wiedzę teologiczną na gruncie dogmatyki w aspekcie eschatologii. Ta rozległa perspektywa poznawcza widoczna jest w całej dysertacji, co wskazuje na jej interdyscyplinarność i znacznie wpływa na jej standard merytoryczny.

2. Aspekt merytoryczny pracy

Oceniając dysertację od strony merytorycznej, zauważa się, że jej Twórca wyznaczył sobie bardzo ważny i pożyteczny **cel naukowy** w zakresie dogmatyki - eschaty. Istotnym zamiarem badań było ukazanie prawdy wiary Kościoła katolickiego, którą jest powołanie człowieka do życia w wieczności . Przeprowadzona przez Badacza kwerenda potwierdziła, iż

celem człowieka jest przede wszystkim udział w wiecznym życiu Boga. Autorowi dysertacji - jak dotąd jednemu z nielicznych w Polsce - udało się zebrać i przebadąć bogaty depozyt eschatologiczno-funeralny. Książka Doktorant w sposób całościowy, bardzo sumiennie i starannie, przedstawił w oparciu o zebrany materiał analizy, syntezy i wnioski dotyczące wiary w życie pozagrobowe. Studium ujawniło w zupełności, iż teza doktorska została w pełni potwierdzona, a **badania okazały się aktualne i przydatne**. Recenzowana rozprawa rodzi wielkie uznanie. Należy z satysfakcją stwierdzić, że dokonane w pracy ustalenia posiadają znaczny walor naukowej oryginalności w penetrowaniu skarbcza dogmatyczno-eschatologicznego. Wygenerowane treści rozprawy potwierdzają dobrą orientację Autora w literaturze przedmiotu. Pracę dokorską księdza mgra Marczała należy uznać za ważny przyczynek ubogacający polską dogmatykę w zakresie eschatologii.

Oceniając ogólnie rozprawę, należy uznać ją za **wartościową merytorycznie** i interesującą dla wszystkich, którzy w sposób profesjonalny zajmują się teologią dogmatyczną w zakresie eschatologii. Z pewnością mogą z niej korzystać nie tylko specjaliści, lecz duszpasterze, świeccy katecheci i wierni zaangażowani w życie Kościoła. Dysertacja jest rzeczowa, ambitna, odważna, trudna w wykonaniu, a przy tym wartościowa. Te cenne walory pozwalają ocenić ją wysoko.

III PROBLEMY DO DYSKUSJI

Doktorant przez pracę badawczą nad problemem ujętym w tytule pracy, stał się swego rodzaju ekspertem. Zatem pod adresem Badacza mogą się rodzić w recenzji zapytania i wątpliwości. Przywilejem recenzenta jest nie tylko wskazanie uwag krytycznych, jak powyżej, ale zwrócenie uwagi na **problemy dyskusyjne**, które wynikają z dokładnej analizy opracowania. Dlatego, proszę księdza Doktoranta o ustosunkowanie się do dwóch pytań:

1. Proszę o przedstawienie **obrędów liturgicznych** związanych z kremacją (s. 228-230) i stanowiska Kościoła w tym względzie.

2. W II rozdziale Autor podaje inskrypcje czy epitafia umieszczając przy nich **numer**. Można się jedynie domyślać, iż oznacza on liczbę napisów o tej samej treści. Czy rzeczywiście o to chodzi i dlaczego Autor tego nie wyjaśnił w tekście?

IV WNIOSEK KOŃCOWY

Ostateczna ocena rozprawy - pomimo wskazanych pewnych braków i ewentualnych kwestii dyskusyjnych - wypada zdecydowanie pozytywnie. Dysertacja doktorska księdza mgr. lic. Michała Marczała to przedsięwzięcie w dużej mierze nowatorskie w zakresie opracowywanego tematu. Praca stanowi udaną próbę rzetelnej prezentacji podjętego problemu. Zauważa się u Doktoranta dobre opanowanie warsztatu naukowego i umiejętność jasnego wyrażania efektów przeprowadzonej kwerendy. Przedstawiona do recenzji praca, zarówno od strony merytorycznej, jak i w aspekcie formalnym, spełnia wszystkie wymogi stawiane rozprawom doktorskim. Wnoszę zatem o dopuszczenie księdza mgra. lic. Michała Marczała do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Stawiam więc wniosek do Rady Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego o dopuszczenie księdza mgra lic. Michała Marczała do dalszego etapu przewodu doktorskiego.

recenzent
Ks. prof. dr hab. Zdzisław Janiec

Warszawa, we *Wspomnienie Wszystkich Wiernych Zmarłych*,
dnia 2 listopada 2021 roku.